

Protiv nasilja nad jezikom

Vladimir Anić: *Jezik i sloboda*.
Matica hrvatska, Zagreb 1998.

246

Ime sveučilišnog profesora na Katedri za suvremeni hrvatski jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu Vladimira Anića poznato je mnogo dalje od ustanove u kojoj radi, i to prvenstveno zbog njegovog životnog djela — *Rječnika hrvatskoga jezika* — čije se već treće, znatno prošireno i dopunjeno izdanje nedavno pojavilo na policama knjižara. Budući da sam o tom unazad više desetljeća najvećem leksikografskom poduhvatu u kroatistici već govorila na poziv urednice književne emisije »Marulova korablja« Đurđe Mačković na 1. programu Hrvatskoga radija (11. 9. 1998.), ovom prilikom ću se osvrnuti na drugu, istovremeno izišlu knjigu Vladimira Anića naslovljenu *Jezik i sloboda*.

Tekstovi sabrani u toj knjizi objavljeni su u zagrebačkom časopisu *Erasmus* od 1992. godine na ovamo (iako su svojim sadržajem najviše odgovarali za časopis *Jezik*, morali su biti objavljeni u drugom časopisu jer se Anić u njima suprotstavlja jezičnom nasilju kojemu je jedan od glavnih zagovornika urednik *Jezika* S. Babić). U knjizi su ti tekstovi okupljeni u pet cjelina: *Jezik i sloboda*, *Faustovski ugovor hrvatskoga jezika*, *Škola gubljenja iluzija*, *Govoriti na kraju stoljeća*, *Rječnik — pogled u vlastito lice*, na što se nadovezuje kazalo imena i bilješka o piscu. Kao što se već iz naslova vidi, knjiga je posvećena jednom od suštinskih pitanja: slobodi izražavanja na vlastitom jeziku. Ona počiva na povjerenju autora prema izvornom govorniku hrvatskog jezika, kao biću koje zna svoj jezik i ima temeljno građansko pravo da se na njemu nesputano izražava. Koliko god to za druge jezike izgledalo kao nešto što se razumije samo po sebi, V. Anić

pokazuje da se u Hrvatskoj govornik tek mora izboriti za to svoje osnovno pravo.

Naime, govornik je izložen apsurdnoj situaciji kakva vjerojatno ne postoji ni za jedan drugi jezik u svijetu: uslijed potpune dominacije jezičnog cenzorstva i činovništva u obliku lektora došlo je do toga da hrvatski nije ono kako se najbolje i najprikladnije izražava, nego ono kako se najkonvencionalnije ispravlja (str. 38). U našoj kulturi jezika koja kronično počiva na normativnoj pedanteriji ustalile su se brojne predrasude, koje vode strašnom stanju da hrvatski književni jezik gubi u osjećaju izvornog govornika vrijednost općeg dobra i onu prisnu toplinu koja se osjeća u oznaci »materinska riječ« (str. 38, 145). U svijesti mnogih govornika u Hrvatskoj dominira osjećaj manje vrijednosti nastao uslijed shvaćanja da se do hrvatskog jezika dolazi razlikovnim određivanjem prema srpskom. Trajna zauzetost jedino tim pitanjem daje kao neminovan rezultat pomanjkanje prirodnosti i spontanosti u izražavanju, što izravno šteti medijskoj prezentaciji Hrvatske (str. 38). »Ljubitelji« i »čuvari« jezika restrikciju nadređuju bogatstvu jezika i rječnika, ukalupljenost nadređuju gipkosti, strogu kontrolu spontanosti, neprirodnost prirodnosti. Oni čvrsto stižu oči pred paletom i slikovitošću jezika: sivo je njihova boja (str. 70).

Kako je došlo do takvog stanja, autor pokazuje prateći pristupe jeziku od razdoblja s kraja 19. stoljeća u Hrvatskoj, pa preko prvih desetljeća 20. stoljeća, razdoblja NDH, sve do današnjih dana. Nakon hvale vrijednog razdoblja filologije u Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. st. za koje »treba priznati da tadašnji filolozi nisu nesmotreno stvarali probleme koje bi svaljivali na leđa budućih generacija« (str. 26), počinje od dvadesetih godina 20. st. razdoblje nazadovanja, »u proučavanju jezika rečenica uzmiče pred riječju, tj. nakon Augusta Musića zamire proučavanje sintakse, što se osjeća do danas« zbog usmjeravanja pažnje samo na jedno pitanje: »koja je riječ više hrvatska ili samo hrvatska ili koja je više srpska ili samo srpska« (str. 27). (Jedan od tipičnih predstavnika

takvog pristupa je Ljudevit Jonke i njegova škola.) Razvija se bezrječnička kultura jezičnih savjetnika, pri čemu ne treba zaboraviti da upravo početnici pišu savjete o jeziku, pa savjetništvo djelomično postaje djelatnost početničkog znanja. To je ograničilo pismenog građanina, pretvarajući ga u čuvara jezika, koji zazire od uvida u bogatstvo i višeslojnost jezika i svodi jezik samo na ono što je preporučljivo u savjetničkim knjigama (str. 27–28).

Takvi primjeri početničkih savjeta česti su danas: pisac ne spada u realiste jer samo gaće spadaju, nema se toliko godina jer godine se ne mogu imati, glasati se može odnositi samo na životinje, a na ljude se odnosi samo glasovati, samo rijeka teče svojim tokom, a vrijeme i sve ostalo teče svojim tijekom (str. 28). Kao što se vidi i iz tih savjeta, pitanja se postavljaju samo o riječima, riječ je zasjela u istraživanja jezika, postala normativnom temom i potisnula znanstveni i svaki drugi interes za druga, u prvom redu sintaktička proučavanja (rečenice, sintagme, frazeologija) (str. 31). Prave lingvističke teme i istinske promjene u jeziku, kakve su razne pojave na razini rečenice, ne zaokupljaju one koji za sebe ističu da im »razvitak« jezika leži na srcu jer u njihovo vidno polje ulazi samo ono što žele vidjeti, na čemu će dokazivati što god hoće (str. 51). Njihovo zanimanje za jezik svodi se na pravopis i na selekciju riječi u službi polariziranja hrvatskog i srpskog standarda (str. 56).

Pritom se za nova pravopisna pravila ne postavlja pitanje imaju li nekog ozbiljnijeg utemeljenja ili nemaju, bitno je da će nešto biti »po novome« (str. 56). Pravopisna problematika, temeljito politizirana, odvukla je mnogo energije i uspostavila se kao prevladajuća jezična i lingvistička problematika, karakteristična, nažalost, za hrvatski jezik (str. 58). Za čitavo vrijeme dok ona dominira, a to znači i u našim danima, nije u Hrvatskoj poslije A. Musića bilo opsežnijih istraživanja sintakse padeža, rečenice i teksta, ni istraživanja značenja, frazeologije i sl. Sužen je vidokrug prosječno zainteresiranog čovjeka za jezik, ostala su po strani važna pitanja kulture

jezika kao dijela kulture u cjelini. Komplex pravopisnih i pseudopravopisnih pitanja snažno je utjecao na oplicavanje naše filološke i lingvističke misli (str. 58).

Uzrok tome leži s jedne strane u već spomenutom politiziranju pravopisa i znatnom uplitanju politike u znanost o jeziku u Hrvatskoj. S druge strane, potpuno nezadovoljanje sintaktičkih jezičnih istraživanja uzrokovano je i pomanjkanjem osobe koja bi se iskazala kao dobar hrvatski sintaktičar — u nedostatku takve osobe izrada dijela o sintaksi unutar Akademijinog projekta velike gramatike bila je povjerena klasičnom filologu Radoslavu Katičiću, što se pokazalo pogubnim. *Sintaksa* koju je R. Katičić predao javnosti 1986. g. metodološki je utemeljena na onoj fazi razvoja transformacijsko-generativne gramatike koja je u trenutku objavljivanja Katičićeve *Sintakse* napunila već četvrt stoljeća otkako su je se njeni osnivači odrekli. Zbog takve metode i »osebujnog« autorovog stila pisanja prosječni hrvatski čitalac ne uspijeva shvatiti mnogo od hrvatske sintakse, ali i ne pomišlja da bi problem mogao biti u samoj knjizi i autoru, nego okrivljuje samog sebe kao nesposobnog da razumije tako »učenu« knjigu. Trajna vrijednost te knjige (koja se uostalom sastoji uglavnom od nizanja primjera preuzetih iz nekadašnjeg Zavoda za jezik) jest samo u tome da može poslužiti kao dobar materijal za oštrenje kritičkih pera početnika u sintaksi i tako za podizanje njihovog samopouzdanja (o postojanju takvih početnika v. tekst S. Babića u *Jeziku* 42/4, 1995, str. 97).

Kao potvrđeni stručnjak i za pravopisna pitanja, o čemu svjedoči i njegov *Pravopisni priručnik* koji je doživio tri izdanja, Vladimir Anić upozorava: kad se danas opet pokušavaju provoditi pravopisne promjene u smjeru korijenskog pravopisa, zaboravlja se da bi izvorni govornik, ako želi ovladati korijenskim pravopisom, morao proći kroz preteško i predugo podučavanje, morao bi izgraditi znanje o granici sloga i strukturi riječi, morao bi uvijek biti sposoban da razlikuje prefiks od korijena riječi, a korijen od sufiksa itd. Mijenjanje pravopisa bilo bi plaćeno vrlo visokom cijenom:

prekidom s postojećom pismenošću širokih slojeva, raskidom među generacijama, odricanjem od djelotvorne i lake primjenjivosti pravopisa koji se lakše uči, uz nesхватljivo velike troškove oko tehničkog provođenja i prilagođivanja svega što je dosad napisano. Zaboravlja se i da »danas hrvatskom jeziku nije više potrebno da nasilu traži i povećava razlike prema srpskom« (str. 25). A razlozi za nova pravopisna pravila iznudeni su pomoću izmišljenih primjera i dilema, npr. da nećemo znati razlikovati *mladac* od *mlatac* — onaj koji mlati — ako ne pišemo *mladca* i *mlatca*. Anić ističe da zbog takvih slučajnih i kontekstom rješivih rijetkosti i bizarnosti nema nikakve potrebe za mijenjanjem pravopisa. To što u nekom kafiću piše *napitci*, jer bi *napici* asociiralo na isto kao kad bi se prema izgovoru napisalo *pizza*, ulazi u nadmudrivanja pubertetskog uzrasta (str. 25). Usprkos tome, i nakon što su kulturne ustanove odbile prijedloge korijeniziranja pravopisa Jezičnog povjerenstva MH kojemu je na čelu bio akademik Stjepan Babić (što je S. Babić bio primoran i objaviti u svom časopisu *Jezik* XL/4, str. 98–102) ipak se nastavilo raditi na tome i na stvaranju pozitivne klime prema korijenskom pravopisu. Tako je akademik Dalibor Brozović na vrlo posjećenoj zagrebačkoj tribini »Znanstveni četvrtak« 4. 2. 1993. u svom predavanju naslovljenom »Čekajući pravopis« govorio o brojnim manama prelaska danas na korijenski pravopis i o brojnim i velikim metodičkim problemima koji bi to pratili, ali je svoje predavanje zaključio nečim što je u suprotnosti sa svim prije izrečenim: naime, zaključio je izjavom kako se nada da će uskoro u Hrvatskoj stupiti na snagu korijenski pravopis.

Opisujući vremenski razvoj sputavanja jezika, Anić kao živi svjedok vremena NDH pokazuje da se briga za jezik onda shvaćala onako kako se popularno shvaća i danas: kao čišćenje jezika od »stranih riječi«, pri čemu se precjenjuje porijeklo riječi i uzima kao kriterij njene valjanosti. Takav rad na jeziku, zapravo na riječima, vrlo brzo je iscrpio realnu količinu leksičkih razlika prema srpskom jeziku jer

razlike između hrvatskog i srpskog jezika nisu takve da bi zahtijevale prevodioca — trebalo bi žestoko izmučiti neki tekst i sastaviti ga od najbizarnijih riječi pa da se dobije nešto što bi na jednoj strani bilo nerazumljivo (ali ta bi tvorevina bila nerazumljiva ili barem vrlo artifičijelna i na drugoj strani) (str. 85–86). Stoga su članovi NDH–ovskog jezičnog Ureda (neki od njih su prije pisali ekavski) počeli oživljavati zaboravljene riječi, npr. *samokres*, i prevoditi internacionalne riječi, npr. *samovoz* umjesto *automobil* (str. 32). U nizu zajedničkih crta u sputavanju jezika za vrijeme NDH i danas, Anić ističe presudnu: nepovjerenje prema hrvatskom kakav se stvarno govori.

Rad na izmjeni riječi za vrijeme NDH kao i danas ima veliku slabost u tome što dolazi na već izgrađeni književni jezik i jezični osjećaj. Zbog toga se riječi kao *krugoval*, *munjovoz*, *samovoz* i ostale tvorenice nisu govorile, nego su se samo uvrstile u posebnim propisima i odlukama u jezik radija, novina i drugih kontroliranih medija (str. 34). Važna razlika naspram ondašnjeg vremena jest ta što je za provođenje jezične politike tada od elektronskih medija postojao samo radio, dok danas postoji i televizija, koja se mnogo više i rasprostranjenije prati nego nekada radio i koja je zbog slike mnogo uvjerljivija i sugestibilnija. Za vrijeme NDH je »tada još postojeće samosvjesno građanstvo« ismijavalo pokušaje mijenjanja jezika u parodijama poput *dopupnik* za *samovez* u značenju *kravata* ili *medunožna tandrkalica* za *dvokolica* u značenju *bicikl* (str. 34). Krleža u *Djetinjstvu i drugim zapisima* također ismijava takav jezik nazivajući ga krugovaljanjem i samovozno–munjovoznim jezikom (str. 34). No danas se umjetnička djela mrtvog Krleže jezično prepravljaju, a na proteste zbog toga izrečene u Vijeću Evrope 3. 11. 1993. u Strasbourgu u kojima se upozorava na »nasilje nad jezikom u Hrvatskoj«, da je u toku »purifikacija jezika slična onome što je radio Mussolini kada je, pred nekoliko desetljeća, stvarao tzv. italijani«, »da se u Hrvatskoj provodi kroatizacija svega i svačega, da se uvede nerazumljive

riječi, da se čak kroatizira hrvatske pisce poput Krleže« odgovoreno je u ime mrtvog Krleže u časopisu *Jezik* (41/5 1994, str. 157 i 160, članak »Nasilna kroatizacija« N. Bašić) da bi i on sam da je živ dozvolio ove jezične preinake u svojim djelima te da jezično prepravljanje Krleže »nije nikakvo 'bogohuljenje'«.

Anić konstatira kako se vremenom u Hrvatskoj razvilo žilavo uvjerenje da izmišljanje riječi ima mnogo smisla i da je tim putem dobivena riječ uvijek »bolja« od »strane«, zapravo usvojene internacionalne riječi (str. 80). Pritom nije odgovoreno na pitanje zašto se internacionalna riječ zamjenjuje: zato što ostaje nerazumljiva nakon što se usvoji ili zato što je zamjenjivanje i izmišljanje koje pratimo uz pseudoznanstvena obrazloženja samo po sebi rodoljubiv posao. Neosporna činjenica je da takvo zamjenjivanje traži uništavanje velike količine spontanosti u izražavanju (str. 81).

Zamjenjivanje jedne uobičajene riječi provodi se neobično jednoobrazno, moglo bi se reći u svim novinama iz svih gradova, čak i kad se uvodi jedna tako nespretna kovanica kao *glasnogovornik* umjesto hrvatske riječi *izvjestitelj* (str. 37). Takva jednoobraznost znači da a) ili postoji jedna opća volja za podvrgavanjem stezi i programiranoj artifičijelnosti jezika umjesto da se koristi onakav jezik kakav se nesputano govori, b) ili se oponašaju pojedine novine koje pokazuju svoju kooperativnost (kome?) kao manje važno sredstvo radi višeg cilja (str. 37). U hrvatskom jeziku postoji raskorak između onoga kako se spontano izražava ministar vanjskih poslova i onoga što će anonimni »stručnjak za jezik« izraditi kao pismenu verziju ministarova govora, npr. ono što hrvatski ministar u usmenom govoru na televiziji naziva *komisijom* pojavljuje se u pisanoj verziji pretvoreno u *povjerenstvo* (str. 73–74). U pojedinim pitanjima nasilje nad jezikom danas je veće nego u doba NDH. Tako se npr. naspram danas često isticanog zahtjeva da se umjesto *Evropa* mora pisati *Europa* (navodi Anić str. 21–22) po *Hrvatskom pravopisu* iz 1944. »propisuje samo *Europa*, *Evrop-*

ljanin i evropski (uz, razumije se, Eurial itd.). Korijenskim pravopisom objavljen je 1943. *Zemljopis Evrope i ostalih kontinenta*.« Nije međutim opravdano danas za nasilje nad jezikom kriviti samo lektore nego i njihove poslodavce koji to od njih zahtijevaju, što mogu potvrditi i vlastitim iskustvom: 1992. izdavač časopisa *Strani jezici* u Školskoj knjizi, nezadovoljan što lektor nije prepravljao u lektoriranim tekstovima riječ *Evropa* u *Europa*, otkazao je jednostavno daljnju suradnju s tim lektorom, ne isplativši mu ni zarađeni honorar. Za nove brojeve časopisa potražio je novog lektora. Stoga se može imati razumijevanja prema onima koji moraju živjeti od lektorske profesije pa svoj posao obavljaju tako kako obavljaju.

O »kroatizaciji« hrvatskog jezika priznaju u trenucima iskrenosti čak i oni koji su njeni vođe da je apsurdna sama po sebi i barbarski potez prema vlastitom jeziku (Anić citira D. Brozovića i R. Katičića). Jer ono što je hrvatsko ne treba kroatizirati, riječ *izvještaj* je dobra hrvatska riječ, isto tako i izraz *u vezi s* i *avionska* karta itd. (str. 37). Te riječi ne mogu bez nasilja biti zamijenjene drugim riječima. Ali u radio-intervjuu iz 1992. jednog od spomenutih akademika, R. Katičića, povodom Anićevog i Brodnjakovog rječnika akademik priznaje da je dosadašnji jezik topliji, prisniji, materinskiji i da ga i dalje možemo koristiti u svom privatnom krugu, međutim da novom jeziku treba dati prednost u javnoj i službenoj komunikaciji. Dakle, povinjavajući se novoj jezičnoj politici predlaže bilin-gvizam.

Sve je to stvorilo u Hrvatskoj tip uplašenog izvornog govornika. On je temeljito oslabljen u spontanosti i samopouzdanju, opterećen strahom da se jezik na kojemu misli nalazi negdje izvan njega sama, on će upravo izgovoriti zabranjenu riječ od straha da je možda ne izgovori. Tog uplašenog izvornog govornika nalazimo za kavanskim stolom, vidimo ga za predavačkim pultom i na političkoj govornici. Kao knez Miškin, on će razbiti vaz u važnom posjetu, od straha da je ne razbije (str. 81–82). Takvom govorniku sve što ga ispravlja

i uvjerava da on nešto ne zna slično na rad na jeziku i ugada njegovom smislu za red. Na strogosti normative — od najbesmislenije pseudopravopisne discipline do izbora i zabranjivanja riječi — on se priviknuo, pa ih čak uzima kao opće vrijednosti za koje pretpostavlja da vladaju u svim jezicima (što, međutim, nije točno) (str. 105). On vjeruje u apsolutno znanje jezičnih »znanstvenika« i ne primjećuje da su oni vezani zahtjevima ideologija koje ih snalaze ili koje sami proizvode, programima prilagođenim horizontima financijera i činovničkim napredovanjem u naoko objektivnom i mjerljivom ritualu citirati–i–biti–citiran (str. 108). Zaboravlja da ugled filološkog rada počiva na autonomiji znanosti, a nje danas gotovo i nema: »danas, kad se ostvarilo ono čega se je Nietzsche grozio — ljudi se bave znanošću da bi od nje živjeli«, uslijed čega pišu po narudžbi, prema onom što se na tržištu traži, što je komercijalno i u skladu s vodećom politikom (str. 26, 64).

Po prirodi svog posla jezikoslovac se bavi onim što stvara izvorni govornik, onaj kojemu je taj jezik materinski, pa bi prema tome morao uzimati u obzir jedino jezični osjećaj izvornog govornika, koji je uvijek ispravan i u praksi nepogrešiv (str. 47). No, neki nažalost vodeći jezikoslovci u Hrvatskoj pokazuju karakteristike čovjeka koji ne zna i ne želi čuti drugoga; ne želi saznavati, nego želi da mu se potvrde njegova preduvjerenja i projekcije; traži da sve u znanstvenim projektima ide u pravcu kako on pokaže prstom; prezire dokaze i argumente; on nema potrebe čak ni da bude u pravu — on jedino hoće da bude po njegovu. Omiljene fraze su mu »neka se stručnjaci dogovore« (on zna kako), »bilo kome pravo ili ne« (ne brine se oko posljedica) (str. 50). Nije teško prepoznati da je osoba o kojoj autor govori akademik Stjepan Babić. S tim u vezi može se primijetiti da Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti ne služi na čast pred domaćom i svjetskom znanstvenom javnošću što autor kapitalnog leksikografskog djela — jedinog jednosveščanog hrvatsko–hrvatskog rječnika (prodanog dosad u više od 50.000

primjeraka) — Vladimir Anić, nije član najvišlje znanstvene ustanove u Hrvatskoj.

Koliko suženo shvaćanje jezika može prouzrokovati nesnošljiv odnos prema sugrađanima i otežati svakodnevi život, vidi se i u gradovima u koje je došla rijeka izbjeglica i prognanika iz Vukovara i drugih mjesta. Starosjedilac se tamo susreće sa šokantnom činjenicom: po onome kako ga uče neupućeni ljubitelji zabrinuti za hrvatski jezik, građani najrazrušenijeg hrvatskog grada govore »srpski«, a Hrvati i Muslimani iz Bosne govore barem »srbizme«, tj. riječi orijentalnog porijekla i glagole na *-ovati* i sl. Starosjedilac, spreman i naučen na svoju mjeru jezične stege, ponekad izaziva jezične probleme u redovima za lijekove i u čekaonicama pred ordinacijom. To je još jedan pokazatelj da je potrebno učiti razvijati snošljivost prema činjenicama hrvatskog jezika i razumjeti njegov život, u kojem je norma samo jedan oblik (str. 41). Hrvatski jezik je nezavisan od popisa razlika prema bilo kojem drugom jeziku. A »potraga za razlikama i izmišljanje razlika prema srpskom jeziku pod svaku cijenu samo je drugo lice prošavših organiziranih nastojanja u obratnom smjeru, na 'uklanjanju hrvatsko-srpskih jezičnih razlika' (vidi tekst S. Babića pod tim naslovom, *Jezik* 3, ali 1964. godine)« (str. 42).

Vraćanje na nekadašnje potrebe ili izmišljanje istih potreba i obnavljanje programa koji počivaju na nepoznavanju važnosti internacionalnih riječi u hrvatskom i drugim evropskim jezicima pokazuju da se u Hrvatskoj još nije prepoznao duh vremena na pragu 21. stoljeća. Kulturu hrvatskog jezika ne smije se ograničavati vidicama ureda za jezik i cenzorskim propisivanjima ili zabranjivanjima riječi. Jer ona ima budućnost samo u slobodnom razvijanju jezika kao dijela ukupnih građanskih sloboda (str. 42–43). Kultura hrvatskoga književnog jezika zavisi i od toga koliko će biti smisla da se očuva živa veza sa svim što je dosada objavljeno u kontinuitetu pismenih i književnih generacija. Olake promjene u ustaljenoj pismenosti i kulturi jezika imale bi kao posljedicu onepismenivanje (str. 43).

Usprkos potpunom sagledavanju postojećeg stanja, koje je za izvornog govornika hrvatskog jezika više nego nezavidno, autor knjige *Jezik i sloboda* Vladimir Anić nudi jednu viziju, s kojom ćemo i završiti ovaj prikaz jer u nju i sami želimo vjerovati: »ako hrvatski jezik raskrsti s bojaznima pred *svojim* ili usvojenim riječima; ako normativu, pravilnost, prestane gledati kao jedinu brigu a izbor riječi kao gotovo jedino pitanje normative, ako prestane kao ptica čistiti čist kljun« otvorit će se nova kultura hrvatskog jezika, u kojoj će sputanost u izražavanju, strah od svojih riječi i od naših riječi i neprirodno prenemaganje uzmaknuti pred našom rječitosti i smislom za slikovitost (str. 39–40).

SNJEŽANA KORDIĆ